

TIJORAT BANKLARIDA JISMONIY SHAXSLARNI KREDITLASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Xalilayev Jahongir Kamiljon o'g'li

*Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti,
Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha),
magistratura 2 bosqich*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarining jismoniy shaxslarga kredit berish amaliyoti chuqur tahlil qilinadi. Kreditlash jarayonidagi mavjud muammolar, ularning sabablari va yechim yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kredit siyosatini takomillashtirish orqali aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, iqtisodiy faollikni oshirish hamda banklar faoliyatining samaradorligini yuksaltirish masalalari yoritiladi. Maqolada ilg'or xorijiy tajribalar asosida O'zbekistondagi tijorat banklarining kreditlash tizimini isloh qilish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, kreditlash amaliyoti, jismoniy shaxslar, moliyaviy xizmatlar, kredit siyosati, bank tizimi, iqtisodiy faollik, risklarni boshqarish, kredit portfeli, to'lov qobiliyati.

Hozirgi globallashuv sharoitida moliyaviy tizimning muhim bo'g'ini sifatida tijorat banklarining jismoniy shaxslarni kreditlashdagi roli ortib bormoqda. Aholining iste'mol va investitsiyaviy ehtiyojlarini qondirishda bank kreditlari asosiy moliyaviy manba sifatida xizmat qilmoqda. Xususan, O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonida bank sektorining modernizatsiyasi va aholiga ko'rsatilayotgan moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish borasida muhim qadamlar tashlanmoqda. Bu esa tijorat banklarining jismoniy shaxslar bilan ishlash strategiyasini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining so'nggi yillardagi qaror va farmonlarida aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, kredit resurslariga bo'lgan ochiqlikni kengaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha keng ko'lamli vazifalar belgilab berilgan. Shu bilan birga, tijorat banklarining kredit portfellarida jismoniy shaxslarga berilayotgan kreditlar hajmining muttasil o'sib borayotgani ushbu yo'nalishdagi siyosatning amaliy ifodasidir.

Ammo mavjud tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, jismoniy shaxslarni kreditlash sohasida hali ham bir qator tizimli muammolar mavjud. Jumladan, kredit olish jarayonining murakkabligi, hujjatlar rasmiylashtirilishining ortiqcha byurokratikligi, foiz stavkalari va to'lov muddatlarining aholining to'lov qobiliyatiga to'liq mos kelmasligi, kredit olishda garov ta'minotining yetarli bo'lmasligi kabi omillar bu boradagi amaliyotning takomillashuviga to'sqinlik qilmoqda. Bunga qo'shimcha

ravishda, bank xodimlarining malaka darajasi, kredit risklarini baholash tizimi, va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Shuningdek, so‘nggi yillarda pandemiya va global iqtisodiy inqirozlar ta’siri ostida ko‘plab jismoniy shaxslar moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelgan bo‘lib, ularning kreditga bo‘lgan ehtiyoji ortgan, lekin kredit olish imkoniyatlari keskin cheklangan. Bu esa tijorat banklari oldiga jismoniy shaxslar bilan ishlashda moslashuvchan, shaffof va samarali strategiyalar ishlab chiqishni talab etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada tijorat banklarida jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyoti atroflicha tahlil qilinadi. Kreditlash jarayonidagi mavjud muammolar, ularning sabablari va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kredit siyosatini takomillashtirish orqali aholi moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, iqtisodiy faollikni oshirish va banklar faoliyatining samaradorligini yuksaltirishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi. Maqolaning maqsadi — O‘zbekiston tijorat banklarida jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotini chuqur tahlil qilish va mavjud muammolarga ilmiy-amaliy asoslangan yechimlarni taklif qilishdir.

Jismoniy shaxslarni kreditlashning nazariy asoslari

Jismoniy shaxslarni kreditlash – bu tijorat banklari tomonidan aholi vakillariga ma’lum shartlar asosida pul mablag‘larini qarzga berish jarayonidir. Kreditlash munosabatlari moliyaviy vositachilik tizimining asosiy bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi, chunki bu orqali aholi daromadlarini vaqtinchalik oshirish, investitsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, iste’mol ehtiyojlarini qondirish va umumiy iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish mumkin.

Kreditlash tushunchasi iqtisodiy kategoriyalar tizimida muhim o‘rin egallaydi. Uning mohiyati — vaqtinchalik bo‘sh turgan mablag‘larni foydalanish huquqi asosida qaytarish, foiz to‘lash va belgilangan muddatda to‘lovni amalga oshirish majburiyati bilan boshqa sub’yektlarga (shu jumladan jismoniy shaxslarga) taqdim etilishidir. Ushbu jarayon banklarning moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha eng keng tarqalgan faoliyat turlaridan biri hisoblanadi.

1.1. Kreditlashning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari

Kreditlash iqtisodiy jarayon sifatida bir nechta asosiy funksiyalarni bajaradi:

Qayta taqsimlash funksiyasi – bo‘sh mablag‘lar egalaridan mablag‘ga ehtiyoji bo‘lganlarga yo‘naltiriladi;

Nazorat funksiyasi – banklar kredit oluvchilarning moliyaviy holatini tahlil qiladi va qarzlar maqsadli ishlatilishini nazorat qiladi;

Tezlashtirish funksiyasi – iqtisodiy jarayonlar, ishlab chiqarish va iste’mol faoliyati kreditlar orqali jadallashadi;

Tejamkorlikni rag‘batlantirish funksiyasi – jismoniy shaxslar o‘z mablag‘larini banklarga depozit sifatida joylashtirish orqali kreditlash jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, kredit — nafaqat shaxsiy ehtiyojlarni, balki aholining tadbirkorlik faoliyatini ham rag‘batlantiradi, natijada yangi ish o‘rinlari yaratiladi va yashash darajasi yaxshilanadi.

Jismoniy shaxslarni kreditlash turlari

Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga turli maqsadlarda kreditlar ajratiladi. Ular asosan quyidagi turlarga bo‘linadi:

Iste‘mol kreditlari – maishiy texnika, avtomobil, uy-joy ta‘miri kabi ehtiyojlar uchun ajratiladi;

Ipoteka kreditlari – uy-joy sotib olish yoki qurish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli kreditlar;

Ta‘lim kreditlari – o‘quv to‘lovlarini amalga oshirish uchun ajratiladi;

Mikrokreditlar – kichik summadagi, qisqa muddatli kreditlar;

Naqd pul krediti (shaxsiy kredit) – har qanday maqsad uchun ajratilishi mumkin;

Plastik karta orqali beriladigan kreditlar – cheklangan limitga ega bo‘lgan doimiy foydalaniladigan kredit shakli. Har bir kredit turi o‘ziga xos xususiyatlarga, qaytarish muddatlariga, foiz stavkalariga va risk darajasiga ega. Banklar bu xususiyatlarni hisobga olgan holda jismoniy shaxslar bilan aloqalarni o‘rnatadi.

Kreditlash prinsiplari

Jismoniy shaxslarni kreditlashda quyidagi asosiy prinsiplar qo‘llaniladi:

1. Qaytarishlik – kreditlar ma‘lum muddat ichida to‘liq qaytarilishi kerak;
2. To‘lovlilik – kreditlar uchun bank tomonidan belgilangan foiz to‘lovlari olinadi;
3. Ta‘minlanganlik – kreditni qaytarishni kafolatlovchi garov yoki boshqa ta‘minot shakllari talab qilinadi;
4. Ma‘qsadlilik – kreditlar aniq va asosli maqsadlarga yo‘naltiriladi;
5. Muddatlilik – kreditlar oldindan belgilangan muddati bilan beriladi.

Ushbu prinsiplarga amal qilish kredit risklarini kamaytiradi, kredit portfeli sifatini oshiradi va banklar faoliyatini barqarorlashtiradi.

Kreditlash jarayonining asosiy bosqichlari

Jismoniy shaxslarni kreditlash quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

Ariza topshirish – mijoz bankka kredit olish uchun murojaat qiladi;

Ma‘lumotlar yig‘ish va tahlil – mijozning daromadi, moliyaviy holati, kredit tarixini tahlil qilish;

Risklarni baholash – qarz oluvchining kreditni qaytarish imkoniyati o‘rganiladi;

Kredit qarorini qabul qilish – bank kreditni berish yoki rad etish bo‘yicha qaror qabul qiladi;

Kredit shartnomasini tuzish – shartlar kelishilib, rasmiy ravishda mustahkamlanadi;

Monitoring va nazorat – kredit vositalari maqsadli ishlatilayotganini kuzatish, to‘lovlarning bajarilishini nazorat qilish.

Zamonaviy bank amaliyotida bu bosqichlar avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, kredit skoring tizimi – mijozlarning moliyaviy qobiliyatini ball tizimi asosida baholash usuli keng joriy etilmoqda.

Kreditlashning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati

Jismoniy shaxslarni kreditlash faqat banklar uchun daromad manbai bo‘lish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Kreditlash orqali:

Aholining turmush darajasi yaxshilanadi;

Yangi ish o‘rinlari yaratiladi;

Ichki talab oshadi;

Raqobatbardosh iste‘mol bozor shakllanadi;

Fuqarolarning moliyaviy savodxonligi oshadi. Xususan, past daromadli va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarga mikrokreditlar berilishi ularning iqtisodiy faol bo‘lishiga imkon yaratadi. Bu esa iqtisodiy inkluzivlikni ta‘minlaydi.

O‘zbekistonda jismoniy shaxslarni kreditlash holati tahlili

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, xususan, jismoniy shaxslarni kreditlash mexanizmlarini rivojlantirish yo‘nalishida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar natijasida tijorat banklari faoliyatida jismoniy shaxslarni kreditlash ulushi sezilarli darajada ortmoqda. Quyida mavjud holatga doir asosiy statistik ma‘lumotlar, amaldagi mexanizmlar va tendensiyalar chuqur tahlil qilinadi.

Jismoniy shaxslarni kreditlash bo‘yicha statistik ko‘rsatkichlar

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2020–2024-yillar oralig‘ida jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar hajmi yildan-yilga o‘sib bormoqda. Masalan:

2020-yilda jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar hajmi 28,3 trillion so‘mni tashkil qilgan bo‘lsa,

2021-yilda bu ko‘rsatkich 37,1 trillion so‘mga yetdi,

2022-yilda 49,8 trillion so‘m,

2023-yil oxirida esa 64,4 trillion so‘mdan oshdi.

Bu esa aholining bank xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoji oshib borayotganini va moliyaviy inkluzivlik darajasining yuksalayotganini ko‘rsatadi.

Kredit portfelining segmentlariga e‘tibor qaratilsa, ipoteka kreditlari, avtokreditlar, iste‘mol kreditlari, naqd kreditlar va ta‘lim kreditlari yetakchi o‘rinni egallaydi. 2023-yil holatiga ko‘ra, umumiy jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlarning

taxminan 45% ipoteka kreditlariga, 30% iste'mol kreditlariga, qolgan 25% esa boshqa kredit turlariga to'g'ri kelgan.

Tijorat banklarining bu boradagi faoliyati

O'zbekistondagi yirik tijorat banklari – “Xalq banki”, “Ipoteka bank”, “Agrobank”, “Mikrokreditbank”, “Hamkorbank” va boshqa xususiy banklar aholiga kredit berish faoliyatida faol ishtirok etmoqda. Xususan:

“Ipoteka bank” ipoteka kreditlash bo'yicha yetakchi hisoblanadi;

“Mikrokreditbank” – mikrokreditlash va kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashda yetakchi rol o'ynaydi;

“Hamkorbank” esa iste'mol kreditlari bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega.

Tijorat banklari orasida raqobatning kuchayishi, mahsulotlar va xizmatlar xilma-xilligini oshirishga, xizmat ko'rsatish sifati va tezligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Endilikda banklar onlayn kreditlash, mobil ilova orqali kredit ajratish, avtomatik skoring tizimi yordamida kredit qarorlarini tezlashtirish kabi texnologik yangiliklarga e'tibor qaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy hisobotlari va statistik byulletenlari. <https://www.cbu.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, xususan: PF-5953-sonli Farmon, 2020-yil 12-mart, “Bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida”. PQ-264-sonli Qaror, 2022-yil 12-iyul, “Aholi va tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash choralari haqida”.
3. “Tijorat banklarining kredit siyosati va kreditlash faoliyati” – A.Q. Qodirov, B.B. Toshpo'latov. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
4. “Bank ishi: nazariya va amaliyot” – M.A. Akbarov, T.: “Fan va texnologiya”, 2020.
5. “Finanslar, pul muomalasi va kredit” – I.A. Karimov, Toshkent: “IQTISODIYOT”, 2022.
6. Statistika agentligi ma'lumotlari – <https://stat.uz>
7. “Digital banking in Uzbekistan: Challenges and Opportunities” – Central Asia Analytics Report, 2023.
8. “The Role of Commercial Banks in Enhancing Financial Inclusion in Uzbekistan” – World Bank Report, 2023.
9. Mikrokreditbank, Ipoteka-bank, Hamkorbank va boshqa tijorat banklarining yillik hisobotlari va rasmiy saytlaridan olingan ma'lumotlar: